

שיטת המהרי"ל בסוף זמן קידוש לבנה /

לע"נ סבתי סימה בת אליהו ז"ל

בגמרא בסנהדרין מא' ע"ב מובא סוף זמן קידוש לבנה: "ואמר ר' אחא בר' חנינא אמר ר' אסי אמר ר' יוחנן: עד כמה מברכין על החדש - עד שתתמלא פגימתה. וכמה? אמר ר' יעקב בר אידי אמר ר' יהודה: עד שבעה. נהרדעי אמרי: עד ששה עשר. ותרוויהו כר' יוחנן סבירא להו, הא- למהווי כי יתרא, הא למהווי כנפיא".

ביאור הדברים: ר' יוחנן אומר שהזמן האחרון לברך ברכת הלבנה הוא עד שתמלא פגימתה. רב יהודה ונהרדעי חולקים בהבנת דברי ר' יוחנן שאמר "עד שתמלא פגימתה: האם הכוונה שהירח המתמלא נראה כיתר של הקשת (רש"י) שצורת החרמש של הירח הופכת למה שמכונה בפי הרבים "חצי- ירח" או שהירח כולו מתמלא ונראה עגול כנפה. למעשה רב יהודה ונהרדעי קצבו זמן לסוף זמן הברכה, והגמרא הבינה מתוך דבריהם שבעצם שיטת רב יהודה שאמר עד שבעה נובעת מכך שהוא מבין את דברי ר' יוחנן שהמילוי צריך להיות כיתרא, ונהרדעי שאמרו עד ששה עשר סוברים שכוונת ר' יוחנן בדבריו היא שהלבנה תתמלא כולה.

כל הראשונים שפסקו שסוגייתנו פסקו כנהרדעי מטעם שהם רבים כנגד יחיד, אך יש ראשונים שאמרו ששיטת רב יהודה עד שבעה היא לכתחילה, אך יכול לברך אם לא הספיק עד ששה עשר אם לא הספיק (כך כתבו הארחות- חיים דין ברכת הלבנה יג, הכלבו סימן מ"ג ורבינו ירוחם כחלק אדם נתיב אחד עשר חלק ראשון).

כדי לדעת מתי סוף זמן קידוש לבנה צריך לברר שני ענינים יסודיים.
א. עד ששה עשר- האם עד ששה- עשר ולא בכלל, דהיינו עד סוף חמשה עשר או האם בכלל דהיינו עד סוף ששה עשר.

ב. ששה עשר לפי איזה חשבון: ימי החודש, והכוונה לט"ז בחודש או שמא ששה עשר לחשבון אחר, ואנו נראה בהמשך שיש ראשונים שהסבירו ששה עשר יום מן המולד. לגבי הענין הראשון:

אם נתעלם משיטת הרס"ג בסידורו (עמ' 3) שכותב שמברכים עד ליל י"ד, וכנראה מקורו מן הירושלמי בברכות פ"ט לפי שיטת רבנן דקיסרין, וכמו- כן נתעלם מגרסת שבלי הלקט ערוגה רביעית ענין ראש- חודש סימן קס"ז ומגרסת תניא רבתי סימן ל"א שגורסים: "עד שלשה עשר יום", וכנראה הגרסה משובשת- אם נתעלם מכל שיטות חריגות אלו- נוכל באופן עקרוני לחלק את השיטות הראשונים לשלש:

1. ראשונים שהעתיקו את הגמרא, ולכן לא ניתן ללמוד מדבריהם.

2. ראשונים שכתבו בפירוש עד ששה עשר ולא ששה עשר בכלל.

3. ראשונים שכתבו בפירוש עד ששה עשר וששה עשר בכלל.

ר' יהודה מלוניל גורס בדברי נהרדעי "עד חמשה עשר", ולפי גרסה זו ברור שיום ששה עשר לא נכלל. וכן בספר ארחות חיים.

בעל האשכול כותב: "ומשהגיע יום י"ו שוב אין מברכים עליו" (הלכות ב' וה' ותענית ור"ח, סימן ד', עמ' 9 בדפוס הברשטט).

באור זרוע הלכות ר"ח סימן תנ"ו: "ומברכין על חדש עד ששה עשר - כנהרדעי, אליבא דר' יוחנן, דאמר: עד שתמלא פגימתו, דהיינו למיהוי כי נפיא, דהיינו לבנה שלימה ועגולה, דאין הלבנה שלימה קודם. ואם תמצוי לומר שהיא שלימה החמשה עשר אם כן הוי עד ולא עד בכלל ואין מברכין כי אם עד חמשה עשר וחמשה עשר בכלל, לאפוקי ששה עשר".

הכלבו בסימן מג: "ומשניהם נלמד לומר לכתחילה מברכים עד ז' ואם אחר - מברך והולך עד י"ו. ולא עוד, והטעם כי החמה עומדת כנגד הלבנה בט"ו בחודש ולכן זיו הלבנה בחזקו עומד על מלואה כי חמה במערב ולבנה במזרח רב המקום ביניהם, ולכך מברכין עד שתמלא פגימתה, כי כל מה שתקרב הלבנה אור חצי החודש לחמה יתכסה אורה".

כן מובא בהגהת רבינו פרץ על הסמ"ק סימן קנ"א "עד שתמלא פגימתה ולא י"ו בכלל".

וכן ברבינו מנוח בספר המנוחה, בתשב"ץ תלמיד המהר"ם ובטור ובאבודרהם עמ' שמ"ו. לעומתם מפרשים היד רמ"ה ובעל החמרא וחיי עד ששה עשר ועד בכלל:

היד רמ"ה בחידושו לסוגיה כותב:

"וקיימא לן כנהרדעי. ואם תאמר למאן דאמר עד שיתסר - והלא בארבעה עשר היא מלאה - לא קשיא, דכי אומר עד שתמלא פגימתו ועד בכלל קאמר, ועד שיתסר ממלא מלא וקיימא.

היד רמ"ה סובר שכל עוד הירח מלא - ועומד במילאו אפשר לברך. ולשיטתו הלבנה מלאה עדיין בששה עשר ("ממלא מלא קיימא"). מדבריו רואים שהוא סובר שמילוי הלבנה הוא ב"ד ונגד דברי האור - זרוע והכלבו שראינו לעיל, שהמילוי הוא בט"ו.

גם ר' חיים בנבנשתי בעל החמרא וחיי מביא שיטה ששישה עשר בכלל: "גמ" - נהרדעי עד י"ו וכו' ועד י"ו רוצה לומר בכלל החידוש תלמידי הרב רבינו פרץ (ומעניין שבהגהותיו על הסמ"ק בפירוש כותב רבינו פרץ - ולא בכלל, כפי שראינו לעיל!)

בשיטה זו הבין בעל חמרא וחיי את דברי התוספות בפרק ראשון דף י"ג ע"ב ד"ה את חדש האביב, וכך הבין את דברי המאירי בסוגייתנו (חמרא וחיי עמ' קנ"ה על דף מ"א עמ' ב') כן הביא הר"ח בנבישתי שיטה זו בספרו שיורי כנסת הגדולה על הטור או"ח סימן תכ"ו.

לגבי העניין השני - החלוקה בדברי הראשונים זהה לעניין הראשון ושוב, השיטות מתחלקות לשלש:

1. ראשונים שהעתיקו את הגמרא ומלשונם לא ניתן ללמוד.
 2. ראשונים שלמדו ששה עשר יום בחדש.
 3. ראשונים שלמדו ששה עשר יום מן המולד.
- הראשונים שמדבריהם נראה שלמדו עד יום ששה עשר בחדש הם:
- הרמב"ם בהל' ברכות פ"י הי"ז: "... מברך עליה עד ששה עשר בחדש עד שתתמלא פגימתה" בלשון זו כותבים גם הסמ"ג עשין כ"ז, והסמ"ק סימן קנ"א. את דברי הרמב"ם - עד שתתמלא פגימתה אפשר להבין כהסבר מדוע עד יום ט"ז, אך אפשר גם להסביר זאת כיתור בדבריו שבא לציין שצריך להקפיד דוקא עד זמן המילוי. אך לעניות דעתי - אם הרמב"ם אכן היה מתכוון למנין ששה-עשר מן המולד - היה כותב זאת בפנים, מה גם שהרמב"ם האריך מאוד בנושאי החשבונות בהלכות קידוש החודש, וסביר להניח שגם פה היה מסביר כיצד לעשות את החשבון.
- כמו כן נראה גם מדברי בעל האשכול והמאירי בסוגייתנו ומדברי האור זרוע שהזכרנו לעיל ותרומת הדשן סימן ל"ה ששיטתם למנות מימי החדש ולא מהמולד.
- אכן מפשט הגמרא הפשוט ביותר משמע ששבעה וששה עשר הם ימים בחודש, שכן אם היה מדובר בזמן שחלף מעת המולד מסתבר שהגמרא היתה צריכה לציין זאת. ובכל זאת אנו רואים קבוצה של ראשונים שלמדו ששה עשר יום מהמולד:
- האגודה על מס' סנהדרין סימן מו: "כתב הר"מ ז"ל (כוונתו למהר"ם מרוטנבורג) עד ששה עשר מהמולד"
- אצל ר' שמשון ברי' צדוק תלמיד המהר"ם מרוטנבורג בספרו התשב"ץ דיני הבדלה סימן כ"ז מובא סזק"ל: ט"ו ימים מן המולד.
- בטור אורח חיים סימן תכ"ו: "... אמר ר' יוחנן: עד מתי מברכין על החדש? על שתתמלא פגימתו, אבל מכאן ואילך כבר הוא ישן ואינו ראוי לברך על חידושו. וכמה, פירוש: מתי תתמלא פגימתו?
- רב יהודה אומר: עד ז' עד שתתמלא הפגימה והיא כחצי עגולה. ונהרדעי אמרי: עד י"ו ולא י"ו בכלל שנעשה כולו שלם. והלכתה כנהרדעי, והני י"ו משעת המולד חונין אותם ולא מיום קביעות החדש".
- האבודרהם גם מזכיר סזק"ל: "ט"ו מן המולד - כי יכול לברך על הלבנה עד תחילת י"ו שתתמלא פגימתה דהיינו כל זמן חידוש, אבל לאחר חידושה אינו מברך".
- נראה שהמהר"ם מרוטנבורג היה הראשון להזכיר במפורש שמונים את הימים מהמולד. אחריו החזיקו ראשוני אשכנז בשיטה זו עד שנפסקה כך ההלכה.
- את מהלך הסוגיה בגמרא אפשר להבין בשני אופנים:
- א. שמברכים עד ט"ז - והסיבה לכך היא שמילוי הלבנה בט"ו
 - ב. שמברכים עד זמן המילוי, וזמן המילוי הוא עד ט"ז ימים
- המהר"ם והבאים בעקבותיו הבינו את הסוגיה באופן השני, דהיינו לא שנהרדעי קבעו קביעה עד ששה עשר, וסיבת קביעה זו היתה מילוי הלבנה, אלא הפירוש הוא שיש להקפיד על זמן המילוי דוקא, ולכן ממילא החישוב לפי שיטה זו נעשה משעת המולד, ולא לפי ימי החודש.

עד עתה ראינו שהראשונים שהזכירו ט"ו למולד- לפי הפשט הכוונה לט"ו ימים שלמים. המהרי"ל בתשובותיו הגדיל מכולם לפרש את הסוגיה כאשר בבסיס הסוגיה עומד הרעיון כי ב"מילוי תליא מילתא".

שיטת המהרי"ל

המהרי"ל דן בענין ברכת הלבנה פעמיים: בתשובה י"ט ובתשובה קנ"ה. בתשובה י"ט כותב המהרי"ל: "וברכת לבנה עד י"ו מן המולד מנין, כדאיתא בתשב"ץ ובאורח חיים (טור), ופשוט הוא, כי הטעם הוא משום דאמרינן פרק היו בודקין עד שתתמלא פגימתו ומפרשי נהרדעי כי נפיא ואם כן במילוי תליא מילתא, ולא דוקא ט"ו וי"ו אלא חצי כ"ט י"ב תשצ"ב זהו מלאתו כנ"ל".

המהרי"ל הבין שבמילוי תליא מילתא, ואם כן מרגע שהירח מתחיל להתחסר אין לברך יותר. המהרי"ל שניכר שהבין בחכמה התכונה בבואו לתרגם למציאות הלכה זו של קידוש לבנה ידע שהירח מתמלא חצי חדש ומתחסר בחציו השני. לפיכך על המולד אין להוסיף אלא חצי חדש לבנה, וכוונת האומרים ט"ו יום היא לחצי חדש, ולא בדיוק לט"ו יום.

אמנם המהרי"ל היה מודע לכך שהמולד של הלוח הוא מולד ממוצע – דהיינו לא מכוון בדיוק לשעה שבה מתקבצים השמש והירח באמת בשמים (מה שמכונה היום – "מולד אמיתי") וקיימת סטייה של כמה שעות לכאן ולכאן. למרות זאת הוסיף המהרי"ל חצי חודש ממוצע של לבנה חצי כ"ט י"ב תשצ"ג שהם 14 יום 18 שעות ו- 395.5 חלקים. המהרי"ל ידע שהתוצאה שיקבל תהיה גם היא ממוצעת ולא תתן את שעת מילוא הירח האמיתי האסטרונומי, ועם זאת בחר דרך זאת שהיא קרובה יחסית למילוא האמיתי. מעצם הגדרתו של ממוצע – ברור שיש סטיות לכאן ולכאן לפעמים המילוא האמיתי יחול אחרי חשבון המהרי"ל, ולפעמים המילוא האמיתי יקדים את חשבון המהרי"ל – מתשובה זו על כל פנים המהרי"ל לא משגיח בסטייה הקטנה שהיא סטייה של כמה שעות (פחות מיממה). משמעות הדבר שלפעמים סוף זמן קידוש לבנה לפי המהרי"ל יסתיים כמה שעות לפני המילוא האמיתי, וכאילו נפסיד כמה שעות שבהם ניתן לקדש קידוש לבנה. אך לפעמים גם סוף זמן קידוש לבנה של המהרי"ל יחול אחרי המילוא האמיתי של הירח, דהיינו מבחינה אסטרונומית הירח מתחיל אמנם להתחסר, אך כיון שדבר זה אינו ניכר לעין לא מקפיד על כך המהרי"ל ל מלבד מקרה אחד שבו מקפיד המהרי"ל ולפיכך מקדים אז סזק"ל:

"לעניות דעתי נראה אם היה לקוי לבנה שאענו רואים ניגוד (=מילוא) אמתי אמצעות חלקית שאין לברך אחר-כך אבל סתמא סמרינן אחשבוננו שמסרו לנו רבותינו שהוא מולד השוה"

ליקוי לבנה מתרחש תמיד בזמן הניגוד האמיתי דהיינו בדיוק בזמן שבו הירח כדור הארץ והשמש נמצאים על קו אחד, לפי זה, ליקוי ירח הוא תופעה אסטרונומית שמראה

לנו בחוש מתי בדיוק חל מילוא הירח האמיתי. כאן המהרי"ל כבר לא מוכן לסמוך על חשבון הממוצע כיון שהמציאות מראה שהמילוא מתרחש לפני סזק"ל לפי החשבון, ואז ברור לכל אדם שאם הוא יקדש את הלבנה אחרי הליקוי הוא כבר מקדש את הלבנה אחרי חצי החודש. דהיינו הלבנה מתחילה להתחסר, למרות שבחשבון הממוצע עדיין טרם הגיע סוף זמן קידוש לבנה.

מקרה כזה שליקוי לבנה התרחש לפני סזק"ל ארע פעמיים בשנת ה' תשל"ח. בגליון של "אור תורה" של ישיבת כסא רחמים בבני-ברק שנה עשירית חודשים אדר א' – אדר ב' ה' תשל"ח הובאה בעמ' שצ"ד מודעה על תופעה זו ועל השלכותיה ההלכתיות בכותרת "תיקון טעות". באותה שנה חל סזק"ל בסוף ליל ו' ט"ו אדר ב' אך התרחש ליקוי לבנה בתחילת אותו הלילה, לפיכך לא ניתן היה לברך בליל זה וסוף זמן קידוש לבנה המתוקן היה בלילה הקודם.

כמו-כן באלול אותה שנה סזק"ל היה בסוף ליל מוצ"ש ט"ו באלול אך לילה קודם התרחש ליקוי לבנה בליל שבת קדש י"ד אלול. לפיכך סוף זמן קידוש לבנה של אלול הוקדם ביומיים והיה בליל י"ג באלול. בהודעה שהתפרסמה דחה עורך כתב העת את שיטת הספר דרכי החיים ושלוש (אות תצ"ד) שכתב בשם האדמו"ר ממונקץ' בנימוקי אורח-חיים שכל מה שלא נזכר בשו"ע משמע שלא סבירא ליה לשו"ע, אלא באמת אין בכך ראייה והשו"ע השמיט דברים בלתי שכיחים אך אין בכך ראייה שהוא לא סובר כך. והכותב הסתייע בשותי"ם חיים שאל, יוסף אומץ וישיב משה, וביד מלאכי בכללי השו"ע אות ד'. עיי"ש.

את המשך דברי המהרי"ל בתשובה זו, לא כדאי להביא כדי לא לסבך את הקורא. בהמשך דבריו מצדיק המהרי"ל את שיטתו, אך מבחינתנו אין לכך שום נפקא מינה, לפיכך השמטתי דבריו.

עתה נביא את התשובה השניה של המהרי"ל – תשובה קנ"ה:

וקידוש לבנה דחשבינן מהמולד כדאיתא בתשב"ץ ובאגודה – פלגא דכ"ט י"ב תשצ"ג מהמולד. וימים רבים נסתפקתי אם אית לן למיזל בתר ניגוד האמיתי דחשבון שש כנפים לענין קידוש לבנה להקל ולהחמיר.

בתחילת התשובה חוזר המהרי"ל על שיטתו להוסיף חצי כ"ט י"ב תשצ"ג למולד בתור סזק"ל. אך סוף התשובה הוא מיוחד במינו, למהרי"ל הזדמן ספר "שש כנפים". ספר זה נכתב ע"י האסטרונום היהודי ר' עמנואל בן יעקב. בספר זה מוצגים ששה חישובים אסטרונומיים שאחד מהם הוא חישוב הניגוד האמיתי, דהיינו השעה שבה הירח מלא בדיוק. במכון לתצלומי כתבי יד העבריים, בספרייה הלאומית בירושלים יש צילומים של כתבי יד רבים של ספר "שש כנפים" מה שמלמד על תפוצתו הרבה של ספר זה בימי הביניים, ספר זה יצא בדפוס בשנת 1872 דוקא ע"י קראים כנספח לספר הקראי בשם "אור הלבנה".

המהרי"ל ידע שהחשבון הממוצע סוטה מהחשבון המדויק של הניגוד בספר שש כנפים והתלבט בשאלה "האם אפשר להשתמש בחשבונות הניגוד (=המילוא) האמיתיים"

מבחינת מילוי הלבנה אכן חשבונות שש כנפים היו מדויקים, אך המהרי"ל חשש לעבור לשיטת המילוא האמיתי כנראה משתי סיבות:

א. הסמכות ההלכית – בהבנתו של המהרי"ל בתשובה י"ט הבחין המהרי"ל ששעור ט"ו ימים מן המולד אינו בדיוק ט"ו אלא שיעור חצי כ"ט י"ב תשצ"ג שמוספים על המולד. תוצאה חשובה זה היא כאמור לעיל ממוצאת, כיון שהיה מקובל להשתמש במולד שהוא ממוצע לצורך התחלת החישוב (באגודה ובתשב"ץ ובטור) חשש המהרי"ל כנראה שאין לו סמכות להתחיל מנהג חדש בקרב ישראל (עם זאת שהיה נחשב לגדול בעלי ההשפעה).

ג. קושי החישוב – עם זאת שכנראה היו אנשים שידעו לערוך את חשבונות הניגוד האמיתי – רובא דרובא של העם לא ידעו לערוך חשבונות אלו שהם ללא ספק מסובכים לאדם הרגיל. לעומת זאת בשימוש בחשבון הממוצע אין אלא פעולה של חיבור פשוט ואין חשש שלא יהיו אנשים שידעו לחשב או שיטעו בחשבון.

המהרי"ל אמנם הסתפק בתשובה זו, אך נראה שהכריע כמו החשבון הממוצע. כמו כן אין שום תשובה אחרת ממנה משמע שמהרי"ל עבר לחישוב האמיתי.

הבית יוסף הביא את המהרי"ל תשובה י"ט בשם תשובה אשכנזית אך בשו"ע לא הזכיר אלא "עד אימתי מברכין עליה, עד ט"ז מיום המולד, ולא ט"ז בכלל". (סימן תכ"ו) אך הרמ"א פסק בהגהתו "ואין לברך אלא עד חצי כ"ט י"ב תשצ"ג", וכך נפשטה ההלכה בכל ישראל. (ויש להסתפק אם ההגהה הזאת היא מהרמ"א בגלל שלא מתחילה בהגה).

תחולת המלוא האמיתי

על-פי הימים שחלפו מאז ראש חדש

על-פי הימים שחלפו מאז המולד.

כדי להדגים כמה קרובה שיטת מהרי"ל למילוי הירח וכמה משתנה תחולת הירח האמיתי אם היינו סופרים את ששה עשר הימים מימי החדש הבאנו שני גרפים:

1. התרשים הראשון מבוסס על ספירה של ימים מיום ראש חדש. ראש חדש הוא יום 1, אנו רואים שלפי תרשים זה יכול הירח המלא האמיתי לחול בימים י"ג י"ד ט"ו וט"ז בחדש, מה שיקשה על הבנת שיעור נהרדעי עד ט"ז בכלל או לא בכלל. הקושי הגדול הוא שלפי הגרף אנו רואים שלעיתים הירח המלא חל ביום י"ג ולפי נהרדעי אפשר לברך יומיים שלמים אח"כ!

2. התרשים השני מבוסס על ספירה של ימים משעת המולד. יום המולד הוא יום 1, הקו שחוצה את הגרף הוא סזק"ל לפי שיטת המהרי"ל. אנו רואים שהירח המלא האמיתי לא מתרחק בהרבה מקו זה שפירושו (חצי כ"ט י"ב תשצ"ג). כאשר הנקודות מעל לקו זה, המילוא האמיתי קודם את סזק"ל וכאשר נקודות מתחת לקו זה המילוא האמיתי יחול אחר.

בשני תרשימים, החודשים מתחילים מתשרי שנת ה'תשנ"ה הנקודה הימנית ביותר.

	13
	14
	15
	16
	17

תרשים מס' 1: תחילת מלוא הירח בימי החודש החדשים מתחילים (מצד ימין)
מתשרי התשנ"ה.

	13
	14
	15
	16
	17

תרשים מס' 2: תחילת מלוא הירח האמיתי בימים מהמולד החדשים מתחילים
(מצד ימין) מתשרי התשנ"ה.